

CZEŚĆ I. PRZYRODA

Jarosław Pajdak

1. WALORY PRZYRODNICZE

Wielka zmienność oraz bogactwo form ukształtowania powierzchni terenu, budowy geologicznej, zasobność złóż kopalin, warunków klimatycznych, hydrologicznych, szaty roślinnej i świata zwierzęcego oraz mozaikowość gleb spowodowały, że zagadnienia ochrony przyrody w województwie świętokrzyskim od dawna były przedmiotem zainteresowania naukowców z różnych dziedzin nauk przyrodniczych. Wysiłki ich skierowane były w kierunku poznania, udokumentowania oraz odpowiedniego zabezpieczenia najbardziej wartościowych i niepowtarzalnych tworów przyrody żywej i nieożywionej.

Umożliwiło to objęcie szczególną ochroną zarówno indywidualną, jak też w systemie wielkopowierzchniowym, znacznych obszarów oraz licznych jednostkowych, wartościowych tworów przyrody.

W województwie świętokrzyskim funkcjonują następujące formy ochrony przyrody:

- **Świętokrzyski Park Narodowy,**
- **9 parków krajobrazowych, w tym:**
 - Suchedniowsko-Oblęgarski Park Krajobrazowy,
 - Cisowsko-Orłowiński Park Krajobrazowy,
 - Jeleniowski Park Krajobrazowy,
 - Sieradowicki Park Krajobrazowy,
 - Chęcińsko-Kielecki Park Krajobrazowy,
 - Nadnidziański Park Krajobrazowy,
 - Szaniecki Park Krajobrazowy,
 - Kozubowski Park Krajobrazowy,
 - Przedborski Park Krajobrazowy (część),
- **19 obszarów chronionego krajobrazu, w tym:**
 - Konecko-Łopuszniański Obszar Chronionego Krajobrazu,
 - Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Kamiennej,
 - Podkielecki Obszar Chronionego Krajobrazu,
 - Włoszczowsko-Jędrzejowski Obszar Chronionego Krajobrazu,
 - Chmielnicko-Szydłowski Obszar Chronionego Krajobrazu,
 - Solecko-Pacanowski Obszar Chronionego Krajobrazu,
 - Miechowsko-Działoszycki Obszar Chronionego Krajobrazu,
 - Koszycko-Opatowiecki Obszar Chronionego Krajobrazu,
 - Jeleniowski-Staszowski Obszar Chronionego Krajobrazu,

Okolice wsi Zbrza, gmina Morawica.

- Obszar Chronionego Krajobrazu otuliny Jeleniowskiego Parku Krajobrazowego,
- Obszar Chronionego Krajobrazu otuliny Sieradowickiego Parku Krajobrazowego,
- Obszar Chronionego Krajobrazu otuliny Cisowsko-Orłowińskiego Parku Krajobrazowego,
- Obszar Chronionego Krajobrazu otuliny Suchedniowsko-Oblęgarskiego Parku Krajobrazowego,
- Obszar Chronionego Krajobrazu otuliny Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego,
- Obszar Chronionego Krajobrazu otuliny Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego,
- Obszar Chronionego Krajobrazu otuliny Szanieckiego Parku Krajobrazowego,
- Obszar Chronionego Krajobrazu otuliny Kozubowskiego Parku Krajobrazowego,
- Przedborski Obszar Chronionego Krajobrazu – otulina Przedborskiego Parku Krajobrazowego,
- **68 rezerwatów przyrody,**
- **702 pomniki przyrody,**
- **9 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych,**
- **87 użytków ekologicznych,**
- **9 stanowisk dokumentacyjnych.**

Prezentacji walorów przyrodniczych województwa dokonano opisując tereny szczególnie cenne przyrodniczo, poddane ochronie formami dopuszczonymi prawem.

1.1. Świętokrzyski Park Narodowy

Świętokrzyski Park Narodowy jest najcenniejszym obszarem w regionie ze względu na wyjątkowe walory przyrodnicze, krajobrazowe oraz kulturowe.

Utworzony został na podstawie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1950 r. jako drugi – po Białowieskim – park narodowy w Polsce. Utworzenie Parku poprzedziły wieloletnie starania

zapoczątkowane jeszcze w 1908 r. Przyczyniły się one do powstania w czerwcu 1920 roku pierwszego w Górach Świętokrzyskich rezerwatu obejmującego kompleks lasu z naturalnym stanowiskiem modrzewia polskiego na Chełmowej Górze. W roku 1924 utworzone zostały dwa następne rezerwaty ściśle na Łysicy i Łysej Górze. W latach 30-tych rozszerzono ochronę przyrody na tereny przylegające do Łysicy i Łysej Góry. Tak poszerzony obszar stanowił załóżek przyszłego parku narodowego.

Świętokrzyski Park Narodowy posiadający na swoim terenie rezerwaty ściśle (fragmenty ekosystemów naturalnych) stanowi niepowtarzalny obiekt badań naukowych. Dzięki tym badaniom poznaje się przedmiot jego ochrony, wartości przyrody, jak i jego zagrożenia. Są one podstawą opracowywania skutecznych metod ochrony przyrody w parku narodowym. W tym celu w 1972 r. na terenie Świętokrzyskiego Parku Narodowego utworzono Pracownię Naukowo-Badawczą, w ramach której funkcjonuje muzeum Parku na Świętym Krzyżu. Zgromadzone w nim eksponaty charakteryzują środowisko biotyczne i abiotyczne Parku Narodowego. Ważną rolę edukacyjną spełniają ścieżki dydaktyczne, które wytyczone zostały na terenie Parku.

Świętokrzyski Park Narodowy wraz z otuliną położony jest na terenie gmin: Bieliny, Bodzentyn i Nowa Słupia, obejmując centralną część Gór Świętokrzyskich z najwyższym pasmem Łysogór. Jest to jedno z najstarszych pasm górskich w Europie. Jego najwyższe wzniesienia to: Łysica (612 m n.p.m.) i Łysa Góra (595 m n.p.m.). Poza tym w skład Parku wchodzi część dolin Wilkowskiej i Czarnej Wody oraz Góra Psarska (412 m n.p.m.), Góra Miejska (428 m n.p.m.) i Góra Chełmowa (351 m n.p.m.), kompleksy lasów (Chrusty, Plecionki, Gawroniec) oraz uroczysko Serwis-Dąbrowa. Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 3 stycznia 1996 r. w sprawie Świętokrzyskiego Parku Narodowego (Dz. U. Nr 4, poz. 29) w granice Parku włączono dwa obszary: wschodnią część Pasma Klonowskiego i tzw. Skarpę „Zapusty” w Paśmie Pokrzywiańskim.

Obecnie obszar Parku wynosi 7626,45 ha, a obszar otuliny 20 786,07 ha.

Szczególną osobliwością Parku są gołoborza – rumowiska kwarcytowe – powstałe w wyniku wietrzenia mechanicznego wychodni skał wieku kambryjskiego w okresie peryglacjalnym.

Wyniesienie znacznej części Parku w stosunku do obszarów przyległych wpływa na ostrzejszy klimat. Najniższe średnie roczne temperatury występują na Świętym Krzyżu +5,8°C, zaś w rozległych dolinach (koło Bodzentyna) temperatura wynosi od +6,9°C do +7,8°C (w Nowej Słupi). Roczne sumy opadów w partiach grzbietowych wynoszą około 900 mm, podczas gdy średnie opady atmosferyczne na terenie Parku dochodzą do 700 mm.

Na terenie Parku Narodowego przeważają zbiorowiska leśne, stanowiące pozostałości Puszczy Świętokrzyskiej. Jednym z głównych typów roślinności leśnej w Parku, obok lasów jodłowo-bukowych, są bory mieszane sosnowo-dębowe, z udziałem jodły oraz modrzewia, świerka i buka. Niższe partie wzniesień porośnięte są lasami liściastymi (grądami) o bogatym składzie gatunkowym runa leśnego. W wilgotnych i zabagnionych rejonach Doliny Wilkowskiej występują bory wilgotne i bagienne z rzadkimi dla Świętokrzyskiego Parku Narodowego gatunkami roślin prawnie chronionych: bagna zwyczajnego i rosiczki okrągłolistnej. Flora roślin naczyniowych w ŚPN liczy około 700 gatunków, w tym 35 gatunków drzew i około 25 rzadkich gatunków górskich. Roślinność reprezentowana jest przez wiele, prawnie chronionych gatunków, m.in. śnieżyczka przebiśnieg (tylko koło Świętego Krzyża), pióropusznik strusi, tojad dziobaty, wawrzynek wilczełyko, bluszcz pospolity, widłaki, pełnik europejski, lilia złotogłów, kruszczyk szerokolistny, parzydło leśne i inne.

Świat zwierząt reprezentowany jest na terenie Parku przez przedstawicieli większości grup systematycznych. Wśród bezkręgowców najliczniej reprezentowane są owady. Faunę Gór Świętokrzyskich tworzy około 5000 gatunków, z tego ponad 60% występuje na terenie Parku. Fauna reprezentowana jest przez wiele gatunków unikatowych, jak np. relikw polodowcowy z grupy widelnic, pluskwiak wodny (znajdujący się tylko na Świętym Krzyżu), niezwykle rzadkie gatunki pajaków stwierdzone zostały na Łysicy, relikwowe gatunki ślimaków z rodzaju świdrzyk oraz największy z nagich ślimaków pomrów czarniawy. Występują tu rzadkie gatunki płazów takie jak: traszka górską, kumak nizinny, ropucha zielona, a z gadów jaszczurka zwinka, zaskroniec zwyczajny i gniewosz plamisty. Na terenie Parku występuje około 150 gatunków ptaków. Do rzadkich należą: cietrzew, orlik krzykliwy, bocian czarny, krzyżodziób świerkowy i inne. Spośród ssaków spotkać niekiedy można: sarny, dziki, łosie, jelenie oraz drobne gryzonie. Gatunki roślin, grzybów i zwierząt występujące w Świętokrzyskim Parku Narodowym są charakterystyczne dla obszarów Polski południowo-wschodniej.

Park przypomina „wyspę leśną” otoczoną szachownicą pól uprawnych. Istotnym elementem krajobrazu świętokrzyskiego, obok pasmowego układu grzbietów górskich, lasów mieszanych jodłowo-bukowych, porastających zbocza najwyższych wzniesień, są również liczne zabytki architektury sakralnej i przykłady drewnianego budownictwa wiejskiego. Zachowały się tutaj między innymi: pozostałości dymarek z czasów wpływów rzymskich (I-IV w. n.e.) w okolicach Nowej Słupi i wał otaczający miejsce kultu pogańskiego

z IX w. n.e. na Łysej Górze, gdzie na początku XII wieku powstał ośrodek chrześcijaństwa – Opactwo Benedyktynów.

Przez teren Parku przebiega pięć szlaków turystycznych o łącznej długości około 26 km. Szlaki te stanowią część znakowanych tras turystycznych w Górach Świętokrzyskich, które obejmują swym zasięgiem nie tylko Park Narodowy, ale i sąsiadujące z nim parki krajobrazowe wraz z ich strefami ochronnymi.

Tworząc Park w latach 50-tych określono zasady jego ochrony i wykorzystania. Nie zdołano jednak wówczas przewidzieć, że gwałtowny rozwój przemysłu, komunikacji i urbanizacji, spowoduje istotne zmiany w środowisku przyrodniczym. Główne zagrożenia związane są ze skażeniem atmosfery przez gazy, pyły i zaburzeniami stosunków wodnych w glebie. Spowodowało to wymieranie wielu gatunków roślin, grzybów i zwierząt, degradację lasów oraz niekorzystne zmiany ekosystemów wodnych i lądowych wywierające bezpośredni wpływ na pogarszanie się warunków życia człowieka. Zagrożenia te związane są z niewłaściwą gospodarką człowieka, wynikającą z niedostatecznej wiedzy dotyczącej funkcjonowania przyrody.

Restrukturyzacja przemysłu, wprowadzenie tzw. czystych technologii produkcji oraz uporządkowanie gospodarki przestrzennej na terenach bezpośrednio sąsiadujących z Parkiem przyczyniło się do znaczącego zmniejszenia zagrożenia substancji przyrodniczej parku, jakie miało miejsce w latach minionych.

W celu ochrony cennych, sąsiadujących z Parkiem Narodowym wartości środowiska przyrodniczego oraz walorów historyczno-kulturowych i krajobrazowych ustanowiono Zespół Parków Krajobrazowych Gór Świętokrzyskich, które wraz z Parkiem Narodowym tworzą duży, zwarty kompleks terenów chronionych.

1.2. Parki krajobrazowe

Zespół Parków Krajobrazowych Gór Świętokrzyskich, utworzony w 1988 r. zajmuje najwyższe wzniesienia Gór Świętokrzyskich w obrębie pasm: Łysogórskiego, Jeleniowskiego, Cisowskiego, Oblęgorskiego oraz fragmenty grzbietów i pasm: Kłonowskiego, Sieradowickiego i Pokrzywiańskiego, a także denudacyjne garby Płaskowyżu Suchedniowskiego i Wzgórz Kołomańskich.

Wszystkie parki krajobrazowe w Górach Świętokrzyskich mają zdecydowanie leśny i górski charakter. Na szczególną uwagę zasługują tu także zespoły roślinności leśnej, łąkowej i bagienno-torfiastej. W strefach ochronnych parków, na wychodniach węglanowych skał dewońskich, występują zespoły naskalnej roślinności kserotermicznej.

Sieć rzeczna, rozwinięta na obszarze wychodni paleozoicznych, ma często układ promienisty,

a doliny tworzą przełomy, co związane jest z licznymi uskokami i spękaniem tektonicznymi, występującymi w skałach podłoża. Ukształtowanie powierzchni terenu, sieć rzeczna i mozaikowość gleb wykazują ścisły związek z bardzo urozmaiconą i złożoną budową geologiczną Gór Świętokrzyskich. Stanowią one osobliwość w skali europejskiej – jako jedno z niewielu odsłoneń na powierzchni górotworów – zbudowanych z osadów prawie wszystkich formacji od paleozoiku i mezozoiku powstałych w ciągu 570 mln lat.

Góry Świętokrzyskie wykazują specyficzne cechy klimatu umiarkowanego ciepłego na równinach, do umiarkowanego chłodnego w obrębie najwyższych wzniesień. Różnice te uwidaczniają się zwłaszcza w porach fenologicznych, rytmie wegetacyjnym, a także w ilości opadów atmosferycznych i długości zalegania pokrywy śnieżnej. Tereny wchodzące w skład zespołu parków krajobrazowych tworzą ważny węzeł hydrograficzny, ze względu na obfite opady atmosferyczne (średnio od 600 do 800 mm). Na terenie parków położone są źródłiska i wododziały rzek: Krasnej i Czarnej Koneckiej, Pokrzywianki i Świśliny, Opatówki, Koprzywianki, Czarnej Staszowskiej, Łagowicy, Lubrzanki, Bobrzy.

Suchedniowsko-Oblęgorski Park Krajobrazowy położony jest na terenie gmin: Stąporków, Bliżyn, Suchedniów, Zagnańsk, Miedziana Góra, Mniów, Strawczyn, na północ od Kielc i na zachód od Świętokrzyskiego Parku Narodowego. Zajmuje on powierzchnię 21 407 ha, a jego strefa ochronna – 25 681 ha.

Park został ustanowiony w celu ochrony unikatowych zasobów przyrodniczych Regionu Świętokrzyskiego oraz licznych obiektów Staropolskiego Okręgu Przemysłowego.

W części zachodniej Parku rozciąga się Pasma Oblęgorskie z najwyższym wzniesieniem – Górą Sieniowską (444 m n.p.m.). Część wschodnia – to duży, zwarty kompleks naturalnych lasów mieszanych Puszczy Świętokrzyskiej.

Klimat w części suchedniowskiej jest znacznie ostrzejszy niż w części oblęgorskiej. Średnia temperatura roczna wynosi +6,8°C, a roczne opady przekraczają 600 mm. Park jest terenem źródłiskowym Lubrzanki, Kamionki, Łośnej (Wiernej Rzeki) i Krasnej oraz wielu mniejszych dopływów Czarnej Koneckiej i Kamiennej.

W części suchedniowskiej Parku 93,2% powierzchni zajmują lasy, a grunty orne tylko 3,2%, zaś w części oblęgorskiej odpowiednio 59,7% i 29,9%. W strefie ochronnej przeważają grunty orne (72,3%) i użytki zielone (12,8%), a lasy zajmują jedynie około 10%.

Na obszarze parku można spotkać prawie wszystkie gatunki drzew i krzewów Niżu Polskiego. Drzewostany są przeważnie mieszane z sosną (52%)

i jodłą (31%). Osobliwością Parku jest modrzew polski. Wielogatunkowe, różnowiekowe i prawie naturalne lasy dawnej Puszczy Świętokrzyskiej najlepiej reprezentują drzewostany znajdujące się w rezerwach przyrody żywej **Świnia Góra**, **Dalejów**, **Barania Góra**. Poza tym na terenie Parku (i otuliny) znajdują się rezerwy przyrody nieożywionej: **Kręgi Kamienne** i **Perzowa Góra**.

Swoim bogactwem wyróżnia się runo leśne, w którym występuje 346 gatunków roślin naczyniowych, w tym 14 gatunków objętych całkowitą ochroną prawną i 6 objętych prawną ochroną częściową. Na uwagę zasługuje: liczydło górskie, arnika górska, omieg górski, czosnek niedźwiedzi. Zbocza wzniesień, silnie nasłonecznione, porastają murawy kserotermiczne, wśród których pięknem wyróżnia się dziewięciśli bezłodygowy, różanka właściwa, skalnica trójpalczasta, ciemiężyk białokwiatowy. Z występujących na tym terenie pomników przyrody najbardziej znany jest kilkusetletni, legendarny dąb szypułkowy „Bartek”.

Lasy stanowią ostoję dla zwierzyny płowej. W świecie zwierząt na uwagę zasługują: łosie, jelenie i dziki oraz rzadko występujące borsuki, popielice, ryjówki. Awifauna reprezentowana jest przez ptaki: bociana czarnego, brodzieca samotnego, cietrzewia i jarząbka, słonkę, puchacza. Z płazów zachowały się: rzekotka drzewna, miedzianka, salamandra i traszki. W strumieniach żyje około 20 gatunków ryb. Na terenie Parku występują najokazalsze krajowe chrząszcze objęte ochroną całkowitą, m.in. jelonek rogacz, kozioróg dębosz oraz tęczniki.

Zachowały się trzy zabytkowe fragmenty parków podworskich w Ćmińsku, Wólce Kłuckiej oraz Oblęgorku. Bogate zasoby przyrodnicze Parku, poza pozyskiwaniem drewna i amatorskim zbiorem grzybów, są słabo wykorzystane. Dzięki stosunkowo małemu zanieczyszczeniu środowiska na okolicznych gruntach rolnych istnieją dogodne warunki dla rozwoju rolnictwa ekologicznego.

Na obszarze Parku występują unikatowe zespoły zabytków techniki związane z górnictwem i metalurgią rud żelaza i miedzi. Do najciekawszych z nich należą m.in. ruiny zakładów wielkopiecowych w Samsonowie i Bobrzy oraz pojedyncze zabytki techniki dobrze zachowane w Kuźniakach. W Parku spotkać można jedno z najcenniejszych stanowisk archeologicznych, tj. prehistoryczny wał kultowy na Górze Grodowej. Z obiektów architektury sakralnej na uwagę zasługują kościoły i kapliczki przydrożne. Do najstarszych i najpiękniejszych kościołów należą kościoły w Tumlinie, Zagnańsku, Chełmcach, Strawczyni i Suchedniowie. W Ćmińsku i Wólce Kłuckiej zachowały się małe dwory z fragmentami założeń parkowych. Najbardziej znanym jest zespół krajobrazowo-parkowy w sąsiedztwie pałacyku w Oblęgorku. Stare, zabytkowe chaty wiejskie spotkać można w Zagnańsku, Bliżynie i Suchedniowie.

Jedną z zalet turystycznych Suchedniowsko-Oblęgorskiego Parku Krajobrazowego jest łagodna, ale urozmaicona rzeźba terenu, która powoduje, że znajduje się tu dużo punktów widokowych. Przez obszar Parku przebiega sześć znakowanych szlaków turystycznych. Wytyczono również ścieżki dydaktyczne: przyrodniczo-geologiczną Hucisko – Perzowa Góra – Kuźniacka Góra – Kuźniaki, sozologiczną Zagnańsk – Bartków – Janaszów oraz przyrodnicze: Ściegna – Zagnańsk, Miedziana Góra – Tumlin.

Cisowsko-Orłowski Park Krajobrazowy stanowi południowo-wschodni fragment Zespołu Parków Krajobrazowych Gór Świętokrzyskich, otaczających zwartym kompleksem od północy, wschodu i południa, najcenniejszy pod względem przyrodniczym Świętokrzyski Park Narodowy. Położony jest on na terenie gmin: Bieliny, Łągów, Daleszyce, Raków, Górnio, Pierzchnica. Jego powierzchnia wynosi 20 706 ha, a strefy ochronnej 23 748 ha. Na obszarze Parku i strefy ochronnej znajdują się fragmenty Pasm: Orłowski, Ocieski i Cisowski.

Park utworzono w celu ochrony cennych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych oraz zachowania czystości wód rzeki Czarnej Staszowskiej, biorącej swój początek na bagnach i torfowiskach rezerwatu **Białe Ługi**.

Na terenie Parku występują odsłonięcia skał paleozoicznych, zawierające unikatowe skamieniałości na skalę europejską i światową. Są to stanowiska z trylobitami kambriu i ordowiku, graptolitami syluru i głowonogami dewonu. Występują tu również odsłonięcia diabazów. Grupa się one głównie we wschodniej części obszaru w okolicach Widełek, Ociesek, Barda, Zalesia i Łągowa.

Cisowsko-Orłowski Park Krajobrazowy wraz z otuliną leży w zlewni dwóch rzek, będących lewobrzeżnymi dopływami Wisły środkowej, tj. Nidy i Czarnej Staszowskiej. Dobrze rozwinięta sieć rzeczna ma charakter promienisty. W otulinie parku znajdują się dwa małe zbiorniki retencyjne: „Borków” na rzece Belniance oraz „Wojciechów” na rzece Pierzchniance.

Omawiany obszar pod względem florystycznym należy do najciekawszych w województwie, zaś rozległe i malownicze łąki sąsiadujące z lasami dodają swoistego uroku pięknym krajobrazom. Park w około 63% pokrywają lasy, zaś w otulinie porastają około 28% powierzchni.

Gatunkami dominującymi w drzewostanach Parku i otuliny są sosna i jodła – zajmujące łącznie ok. 85% powierzchni lasów.

Na obszarze Cisowsko-Orłowskiego Parku Krajobrazowego stwierdzono występowanie 48 gatunków roślin objętych całkowitą ochroną gatunkową. Należą do nich między innymi: widłaki, wierzba borówkolistna, goździk piaskowy, pełnik

europijski, orlik pospolity, tojad dzióbaty, sasan-ka wiosenna, grąźel żółty, rosiczki – okrągłolistna i długolistna, parzydło leśne, storczyki, podkolan biały, kruszczyki, listera jajowata, gnieźnik leśny.

Świat zwierząt na terenie Parku nie jest dotąd dokładnie poznany. Z gatunków objętych prawną ochroną stwierdzono: z ptaków m.in. – bociany biały i czarny, jastrzębia gołębiarza, myszołowa zwyczajnego, pokrzewki, sowy, kowaliki, dzierzby, muchołówki, drozdy oraz z gatunków łownych – kuropatwę, bażanta, cietrzewia i słonkę, z ssaków – ryjówki, kreta, jeża, a także zaliczone do gatunków łownych, jelenia, sarnę, lisa, dzika, zająca, borsuka, kunę leśną, piżmaka, z płazów – ropuchy, żaby, rzekotkę drzewną, traszki, z gadów – jaszczurki: zwinka, żyworodna i padalec, zaskrońca, żmiję zygzakowatą, z owadów – biegacze, tęczniki, trzmiele, mieniaki oraz pazia królowej.

Osobliwości przyrody żywej chronione są w rezerwatach **Białe Ługi**, **Cisów** i **Zamczysko**, zaś przyrody nieożywionej podlegają ochronie indywidualnej.

Na obszarze strefy ochronnej Parku znajdują się liczne zabytkowe obiekty i zespoły architektoniczne (Łągów, Daleszyce, Raków) oraz pozostałości po rozwijającym się w czasach historycznych górnictwie i hutnictwie rud żelaza (Wojciechów, Niwy Daleszyckie).

Na terenie Parku wytyczono i oznakowano ścieżki dydaktyczne: Cisów – Góra Września – Daleszyce i Łągów – Dolina Łagowicy – Wąwóz Dule – Jaskinia Zbójcka.

Jeleniowski Park Krajobrazowy położony jest na wschód od Świętokrzyskiego Parku Narodowego na terenie powiatów kieleckiego (gmina Łągów i Nowa Słupia), opatowskiego (gmina Baćkowice i Sadowie), starachowickiego (gmina Pawłów) oraz ostrowieckiego (gmina Waśniów). Zajmuje on powierzchnię 4295 ha, zaś jego strefa ochronna 10 591 ha.

Obszar Jeleniowskiego Parku Krajobrazowego budują głównie skały osadowe paleozoiku. Występują one na powierzchni (Pasma Jeleniowskie) bądź tworzą podłoże skalne (obszar Parku i otuliny na północ od Pasma Jeleniowskiego), przykryte przez najmłodsze osady czwartorzędowe, a w niewielkim zakresie również trzeciorzędowe.

Podstawową jednostką krajobrazową Jeleniowskiego Parku Krajobrazowego jest Pasma Jeleniowskie zbudowane w grani grzbietowej z odpornych na wietrzenie kambryjskich piaskowców kwarcytowych. Osiąga ono w najwyższych partiach wysokość 554 m n.p.m. (Szczytniak) i 535 m n.p.m. (Góra Jeleniowska). Poza tym Park obejmuje fragment Doliny Kielecko-Łagowskiej, Wyżynę Opatowską, Pasma Pokrzywiańskie oraz doliny rzeczne Dobruchny i Pokrzywianki.

Obszar Jeleniowskiego Parku Krajobrazowego charakteryzuje się wyraźną asymetrią. Wyższa

część – południowa – jest porośnięta lasami (Pasma Jeleniowskie), natomiast część północna – jest zdecydowanie niższa i prawie całkowicie bezleśna.

Średnia roczna suma opadów na terenie Parku a otuliny wynosi od 840 mm w gminie Nowa Słupia do około 506-520 mm w gminach Waśniów i Sadowie. Największe sumy opadów posiadają szczytowe partie Pasma Jeleniowskiego. Średnia temperatura roczna wynosi ok. 7,3-7,5°C. Najcieplejszym miesiącem roku jest lipiec, a najchłodniejszym luty. Zdecydowanie przeważają wiatry o niewielkich prędkościach z kierunków zachodniego, południowo-zachodniego i północno-zachodniego.

Obszary Jeleniowskiego Parku Krajobrazowego wraz z otuliną należą do zlewni czterech rzek: Kamiennej, Opatówki, Koprzywianki i Czarnej Staszowskiej. Sieć rzeczna jest na obszarze Parku i otuliny dobrze rozwinięta i stanowi przykład układu kratowego, związanego ściśle z budową geologiczną podłoża.

Tereny Pasma Jeleniowskiego porasta wyżynny jodłowy bór mieszany, środkowopolski bór mieszany, podgórski łęg jesionowy, grąd subkontynentalny, kwaśna buczyna niżowa, żyzna buczyna karpacka.

Na węglanowych skałach dewońskiego podłoża, przykrytych warstwą lessów wykształciły się zbiorowiska roślin ciepłolubnych – kserotermicznych.

Na terenie Parku stwierdzono 28 gatunków roślin objętych ochroną prawną, w tym 20 gatunków podlegających ochronie całkowitej. Należą do nich m.in.: pióropusznik strusi i podrzeń żebrowiec, skrzyp olbrzymi, oraz widłaki, z roślin kwiatowych – tojad dzióbaty, parzydło leśne, wawrzynek wilczelyko, bluszcz pospolity, naparstnica zwyczajna, lilia złotogłów, śnieżyczka przebiśnieg, storczyk plamisty, podkolan biały i gnieźnik leśny.

Na terenie Parku występuje wiele gatunków fauny objętej prawną ochroną. Należą do nich m.in. ptaki – bocian biały, myszołów zwyczajny, jastrząb gołębiarza, sowy, kukułka, lelek kozodój, dzięcioły, wilga, zięba; ssaki – kret, jeż, nietoperze, kuna domowa, łasica, łaska; płazy – traszki, rzekotka drzewna, ropuchy; gady – jaszczurki, padalec, żmija zygzakowata; owady – biegacze, trzmiele, motyle mieniaki i paż królowej. Ponadto żyją tu zwierzęta łowne: sarna i zając, oraz spotykane są dzik, lis, borsuk, a także kuropatwa i bażant.

Osobliwością Parku są zarośnięte lasem rumoszowe blokowiska kwarcytowe o charakterze niewielkich gołoborzy, szczególnie dobrze zachowane na zboczach Góry Jeleniowskiej i Szczytniaka, gdzie utworzono rezerwaty **Małe Gołoborze**, **Szczytniak** i **Góra Jeleniowska**.

Na terenie Parku znajduje się wiele obiektów stanowiących bogactwo dziedzictwa kulturowego. Do najważniejszych z nich należą dymarkowe

stanowiska archeologiczne, związane z rozwojem górnictwa i hutnictwa, pochodzące z okresu wpływów rzymskich (od I w. p.n.e. do IV w. n.e.) oraz XIII-wieczna rotunda romańska w Grzegorzewicach. Na terenie Parku i jego strefy ochronnej we wsiach Pokrzywianka, Jeleniów, Skoszyn Stary spotkać można jeszcze drewnianą zabudowę z elementami charakterystycznymi dla tradycyjnej zagrody świętokrzyskiej. Duże kompleksy leśne Pasma Jeleniowskiego stanowiły schronienie dla walczących oddziałów partyzanckich zarówno w okresie powstania styczniowego, jak i w czasie II wojny światowej.

Najistotniejszy wpływ na przyrodę Parku wywiera przemysł zlokalizowany poza jego granicami, tj. w Kielcach i „Białym Zagłębiu” oraz w dolinie Kamiennej (Skarżysko-Kamienna, Starachowice, a szczególnie Ostrowiec Świętokrzyski). Duże wyniesienie pokrytego lasem Pasma Jeleniowskiego stanowi niezwykle czułą barierę na drodze przemieszczania się zanieczyszczeń atmosferycznych z większych odległości, np. z północnego zachodu – z Zagłębia Bełchatowskiego – czy południowego zachodu – z Górnego Śląska i Moraw. Coraz intensywniejszej rozbudowie sieci wodociągowej ciągle nie towarzyszy rozwój kanalizacji i urządzeń do oczyszczania ścieków.

Przez obszar Jeleniowskiego Parku Krajobrazowego wytyczono i oznakowano cztery szlaki turystyki pieszej, stanowiące odcinki dłuższych tras turystycznych. Prowadzą one przez najciekawsze uroczyska leśne, rezerваты przyrody, punkty widokowe, miejsca pamięci narodowej, obok pomników przyrody i najcenniejszych zabytków dziedzictwa kulturowego. W Jeleniowskim Parku Krajobrazowym wyznaczona została i odpowiednio opisana ścieżka dydaktyczna śladami parków podworskich „Wałsnów – Grzegorzewice – Wronów – Kunin – Jeleniów – Wałsnów” długości 15 km.

Sieradowicki Park Krajobrazowy położony jest w północnej części Gór Świętokrzyskich pomiędzy Doliną rzeki Kamiennej, a Doliną Bodzentyńską. Rzeźba na terenie Parku ma charakter pagórkowaty. Znajduje się on na terenie gmin: Wąchock, Pawłów, Suchedniów, Bodzentyń i Starachowice. Zajmuje powierzchnię 12 106 ha, a wraz ze strefą ochronną 16 236 ha.

Na obszarze Sieradowickiego Parku Krajobrazowego, bezpośrednio na powierzchni, występują skały o różnej litologii – od najstarszych z ery paleozoicznej, przez mezozoiczne aż po tworzące się współcześnie (holoceńskie).

Zasadniczymi jednostkami morfologicznymi Sieradowickiego Parku Krajobrazowego są: Dolina rzeki Kamiennej, Płaskowyż Suchedniowski, Pasma Sieradowickie, Dolina Bodzentyńska oraz Wyżyna Opatowska.

Roczna suma opadów na terenie Sieradowickiego Parku Krajobrazowego i jego otuliny wynosi od 613 mm w północnej części Parku (gm. Suchedniów, Wąchock), do 520 mm w jego części południowo-wschodniej i wschodniej (gm. Pawłów). Średnia temperatura roczna wynosi ok. +7°C. Najchłodniejszym miesiącem jest luty (-4°C), natomiast najcieplejszym jest lipiec (17,6°C).

Tereny Sieradowickiego Parku Krajobrazowego i jego otuliny należą w całości do zlewni rzeki Kamiennej i odwadniane są poprzez zlewnie cząstkowe Kamionki, Żarnówki, Lubianki i Świśliny oraz kilka bezimiennych cieków. Park jest jednym z najważniejszych regionalnych węzłów hydrograficznych. Na jego terenie występują liczne źródła stałe i okresowe.

Teren Parku i otuliny pod względem przydatności rolniczej gleb dzieli się zdecydowanie na część północno-zachodnią i północną, gdzie przeważają gleby niskich klas bonitacyjnych oraz część południowo-wschodnią i południową o glebach dobrych i bardzo dobrych.

Park obejmuje zwarty kompleks północno-wschodniego fragmentu Puszczy Świętokrzyskiej zwany Lasami Siekierzyńskimi. Zajmują one około 85% jego powierzchni. Przeważają tu lasy mieszane świeże oraz lasy mieszane z udziałem jodły i modrzewia. Wyjątkowym bogactwem odznacza się runo leśne, w którym spośród 52 gatunków prawnie chronionych, 42 objęte są prawną ochroną całkowitą. Wśród nich występują: paprocie, widłaki, a z roślin kwiatowych m.in. – goździk kosmaty, pluskwica europejska, tojad dzióbaty, powojnik prosty, sasanka wiosenna i otwarta, rosiczka długolistna, parzydło leśne, wawrzynek wilczełyko, bluszcz pospolity, naparstnica zwyczajna, gnidosz rozesłany i królewski, storczyki, podkolony.

Wśród zwierząt ochronie podlegają: z ptaków – bocian biały i czarny, myszołów zwyczajny, jastrząb gołębiarz, kruk, sikory, drozdy, ruzdzik płaszka, kopcuszek, kos, dzierzba, muchołówka, dzięcioł, zimorodek, dudek, zięba, jaskółka, słonka, kuropatwa, bażant, cietrzew; z ssaków – kret, jeż, ryjówka, nietoperz, kuna domowa, łasica, gronostaj; z płazów – żaba, rzekotka drzewna, ropucha, z gadów jaszczurka zwinka i żyworodna, padalec, zaskroniec, żmija zygzakowata, z owadów: biegacz, trzmieł, motyl-mieniak i paż królowej.

Osobliwości przyrody chronione są w leśnych rezerwach **Wykus**, **Kamień Michniowski** i **Góra Sieradowska**. Na całym obszarze Parku występują drzewa pomnikowe: dęby, lipy i wiązy.

Głównym bogactwem przyrodniczym są cenne pod względem siedliskowym i gospodarczym drzewostany, a także naturalne wychodnie skał. Osobliwości przyrody nieożywionej podlegają ochronie indywidualnej.

O dużej wartości kulturowej i historycznej mogą świadczyć występujące na tym terenie liczne stanowiska archeologiczne starożytnego górnictwa i hutnictwa, XIII-XVII-wieczny zespół klasztorny romańsko-gotycko-barokowy Opactwa Cystersów w Wąchocku oraz miejsca pamięci narodowej związane z działaniami partyzanckimi w lasach świętokrzyskich i męczeństwem ludności w okresie II wojny światowej (m.in. wieś Michniów – miejsce walki i męczeństwa wsi polskiej).

Duże ośrodki miejskie: Skarżysko-Kamienna i Starachowice oraz Suchedniów, a od 1993 r. Bodzentyn, wyposażone są w oczyszczalnie ścieków. Brak oczyszczalni ścieków w sołectwach i przysiółkach stwarza poważne zagrożenia i jest przyczyną degradacji wód powierzchniowych i podziemnych. W otulinie Sieradowickiego Parku Krajobrazowego budowany jest zbiornik „Wióry” na rzece Świślinie. Przez obszar parku wytyczonych zostało siedem znakowanych szlaków turystyki pieszej i ścieżki dydaktyczne: szlakiem krajobrazu kulturowego Wąchock – Wąwóz Raclaw – Rataje – Polana Langiewiczza – Wykus o długości około 10 km; przyrodniczo-historyczna Berezów – Michniów – Kamień Michniowski – Burzący Stok – Suchedniów długości około 15 km oraz przyrodniczo-krajobrazowa Radkowice – Śniadka.

Chęcińsko-Kielecki Park Krajobrazowy utworzony w 1996 r. położony jest prawie całkowicie w obrębie południowo-zachodniej części Gór Świętokrzyskich, na terenie dwóch powiatów – kieleckiego (gminy: Chęciny, Kielce, Piekoszów i Sitkówka-Nowiny) oraz jędrzejowskiego (gminy Małogoszcz i Sobków). Chęcińsko-Kielecki Park Krajobrazowy zajmuje powierzchnię 20 505 ha, natomiast jego otulina – 11 123 ha.

Ochroną objęty jest fragment Gór Świętokrzyskich, w których zachowały się widoczne na powierzchni kolejne piętra tektoniczno-strukturalne górotworu od kaledońskich poprzez waryscyjskie do alpejskich. W odsłonięciach geologicznych można zaobserwować skały poszczególnych formacji paleozoicznych i mezozoicznych, które miejscami przykryte są osadami kenozoicznymi. Jest to jedyne miejsce w Europie, gdzie na tak małej powierzchni występują skały wszystkich epok geologicznych, stanowiących obraz dziejów ziemi w ciągu ostatnich 570 mln lat. Na terenie Parku występują obok kamieni budowlanych, rudy ołowiu, cynku i miedzi, w oparciu o które przez wiele stuleci rozwijało się górnictwo, o czym świadczą dobrze zachowane stare sztolnie, szyby, hałdy i nieczynne kamieniołomy.

Najwyższym punktem Parku jest Telegraf osiągnący 406 m n.p.m. Obszar Parku charakteryzuje się zróżnicowaną rzeźbą, mającą związek z budową geologiczną. Dominują tu grzbiety i garby

denudacyjne, których liczba wyraźnie kontrastuje z niewielką na ogół wysokością bezwzględną. W jego centralnej i północnej części przeważają pasma wzniesień, które poroździelane są rozległymi obniżeniami dolinnymi. Ich urozmaiconą morfologia i zróżnicowane pokrycie szatą roślinną dodaje piękna i wyraźnie zaznacza się w krajobrazie.

Obszar Parku i jego strefy ochronnej znajduje się w dorzeczu środkowego odcinka rzeki Nidy, stanowiącej główną oś hydrograficzną terenu.

Gleby całego obszaru charakteryzują się dużym zróżnicowaniem. Na grzbietach i wzniesieniach, zbudowanych ze skał węglanowych, występują rędziny. Na piaskach i glinach zwałowych wykształciły się gleby bielcowe. W dolinach rzecznych występują mady, a także gleby bagienne.

Średnia temperatura najchłodniejszego miesiąca (stycznia) wynosi $-3,5^{\circ}\text{C}$, a miesiąca najcieplejszego (lipca) $+17,5^{\circ}\text{C}$. Średnie opady w ciągu roku wynoszą około 660 mm. Maksimum opadów przypada na miesiąc lipiec – 93 mm, zaś minimum na październik i marzec – 40 mm. Przeważają wiatry zachodnie o średniej prędkości 3,3 m/s. Teren Parku charakteryzuje się korzystnymi naturalnymi warunkami topoklimatycznymi i bioklimatycznymi.

Obszar Parku charakteryzuje się ogromnym zróżnicowaniem i bogactwem szaty roślinnej. Występują na nim: olsy, grądy, buczyny, dąbrowy, różne postacie borów sosnowych oraz bory mieszane. Bardzo bogato reprezentowane: łąki, zbiorowiska wodne i bagienne, różne typy torfowisk, ciepłolubne murawy kserotermiczne, zbiorowiska naskalne. Różnorodności zbiorowisk roślinnych towarzyszy niezwykle bogactwo flory roślin naczyniowych. Obok często spotykanych gatunków, pojawiają się rośliny rzadkie i prawnie chronione, a także ginące i zagrożone. Szata roślinna Parku należy do najbardziej urozmaiconych i najbogatszych w Krainie Gór Świętokrzyskich.

W granicach Parku znajduje się dziesięć rezerwatów przyrody, w tym 8 przyrody nieożywionej: **Góra Miedzianka, Góra Żakowa, Góra Rzepka, Jaskinia Raj, Góra Zelejowa, Moczydło, Chelosiowa Jama, Biesak-Białogon**, 1 krajobrazowy – **Karczówka** i 1 leśny – **Milechowy**. Dwa rezerwaty przyrody nieożywionej Kadzielnia i Ślichowice położone są w bliskim sąsiedztwie Parku (do 2 km od jego granic) w obrębie zurbanizowanej przestrzeni Kielc.

Na terenie Parku znajdują się zabytki historyczne, a wśród nich zamek piastowski w Chęcinach oraz jedyny w swoim rodzaju skansen – Muzeum Wsi Kieleckiej w Tokarni prezentujący eksponaty z całego regionu.

Walory zarówno przyrody żywej, jak i nieożywionej ulegały w ostatnich latach postępującej degradacji w związku z nadmierną koncentracją przemysłu,

głównie ośrodków wydobywczo-przetwórczych znajdujących się w Sitkówce-Nowinach, Małogoszczu i okolicach Piekoszowa. Park krajobrazowy stwarza szansę na poprawę warunków życia i pracy ludzi mieszkających w zasięgu oddziaływania przemysłu wydobywczo-przetwórczego. Utworzenie Parku, ze względu na jego walory krajobrazowe, może również przyczynić się do rozwoju turystyki i rekreacji na tym terenie. Funkcjonuje tu ścieżka dydaktyczna Chęciny-Szewce.

Dla ochrony najcenniejszych terenów południowej części województwa, posiadającej pod względem przyrodniczym zdecydowanie odmienny charakter w porównaniu z wyżej opisywanymi terenami, w 1986 r. utworzono **Zespół Parków Krajobrazowych Ponidzia**. Zespół ten położony jest na obszarze Niecki Nidziańskiej i obejmuje następujące mezoregiony: Dolinę Nidy, Garb Pińczowski, Nieckę Połaniecką, Nieckę Solecką, Płaskowyż Proszowicki i Płaskowyż Jędrzejowski. Rzeźba jest tu silnie urozmaicona, występują liczne wąwozy, parowy oraz suche doliny. Miejscami spod lessu ukazują się skały starszego, podczwartorzędowego podłoża kredowego i trzeciorzędowego. W kierunku północno-zachodnim krajobraz zmienia się, przechodząc w łagodne, lekkofaliste, kredowe garby Płaskowyżu Jędrzejowskiego. Centrum Ponidzia stanowią unikatowe w skali kraju krajobrazy, związane z powierzchniowym występowaniem gipsów, w których w procesie rozwoju powstały liczne wertepy, leje krasowe, jaskinie, wywierzyska, parowy, ślepe dolinki. Osobliwością są gigantyczne kryształki gipsu, osiągające rozmiary do 3,5 m, widoczne w odsłonięciach w Łagiewnikach, Skorocicach, Chotlu Czerwonym. Z obecnością gipsów związane jest występowanie wód siarczanowych. One to wraz z solankami są eksploatowane z głębszych warstw jako znane w kraju wody lecznicze Buska Zdroju i Solca Zdroju.

Na Ponidziu zachowało się stosunkowo mało lasów; zajmują tylko około 12% powierzchni terenu. Duże znaczenie przyrodnicze posiada leśny kompleks „Bogucice”, składający się głównie z mozaiki dąbrów i wielogatunkowych lasów liściastych liczących 40-80 lat z niewielkimi fragmentami lasu bagiennego. W Dolinie Nidy przeważają zbiorowiska łąkowe. Porastają one również północne podnóża wzgórz wapiennych i wąwozy. Do najciekawszych roślin należą: sesleria błotna, turzycza Hosta, kruszczyk błotny, storczyk krwisty i inne. Niezalesione zbocza wzgórz wapiennych i gipsowych porasta reliktowa roślinność kserotermiczna. Do unikatowych w skali krajowej osobliwości florystycznych należą: sierpik różnolistny, groszek pannoński, jaskier iliryski, rezedka mała oraz rośliny słonoroślowe w okolicach Buska Zdroju, takie jak: rupia morska i zamętница trzoniczkowata.

Najbogatszą i najciekawszą faunę spotykamy w środowiskach kserotermicznych. W starorzeczach Nidy gniazdują: czapla siwa, bocian czarny i biały, sowa błotna, rycyk, a nad jej brzegami zimorodek. Spośród ssaków najliczniej występują zwierzęta łowne: sarna, jeleń, dzik i lis. Do ciepłolubnych owadów żyjących na tym terenie należą: cykada, południowa kuzka, wiele rzadkich muchówek, motyli i błonkówek.

Ponidzie należy do najciekawszych historycznie regionów Polski, którego dzieje znajdują potwierdzenie w wykopaliskach archeologicznych. Interesującymi obiektami archeologicznymi są słynne kopce małopolskie, będące pozostałością po ludach zamieszkujących te tereny u schyłku epoki kamiennej, m.in. kopiec we wsi Żerniki Górne. Do najważniejszych zabytków tego obszaru należą: grodzisko, pozostałości romańskiego kościoła św. Mikołaja, kolegiata z dzwonnica i Dom Długosza w Wiślicy, zespół klasztorny Paulinów w Pińczowie i inne.

Nadnidziański Park Krajobrazowy o powierzchni 22 874 ha i strefie ochronnej 26 113 ha położony jest na terenie gmin: Pińczów, Wiślica, Nowy Korczyn, Kije, Złota, Michałów, Opatowiec, Busko Zdrój, Imielno.

Kształt Parku jest wydłużony w planie powierzchniowym, a jego oś stanowi rzeka Nida wraz ze swą doliną. Rzeka ma dojrzałą formę, o czym świadczą starasowane zbocza, liczne meandry i starorzecza. Nida płynie miejscami wieloma korytami, szczególnie tam gdzie przyjmuje formę rozlewiska. Występują wówczas bagna bądź tereny podmokłe.

Obszar Parku obejmuje Garb Pińczowski będący stoliwem o stromych stokach i płaskiej wierzchowinie, wznoszący się na wysokość 100 m ponad otaczający teren. W obrębie wierzchowiny znajdują się ostańce, które wykształcone są w wapieniach litotamniowych i poprzecinane wąwozami utworzonymi w lessach.

Osobliwością krajobrazową parku są, pospolite w obrębie Niecki Soleckiej, wychodnie gipsów tworzące malownicze urwiska skalne. Przykładem form krasu powierzchniowego są żłobki krasowe, które występują w Gorysławicach. Kras podziemny rozwinął się głównie w okolicach miejscowości Gacki, Wiślica, Busko Zdrój tworząc liczne jaskinie, bramy skalne, ponory, wywierzyska i jeziora krasowe. Formy krasu obserwowane na terenie Parku mają w kraju charakter unikatowy. Najcenniejsze i najatrakcyjniejsze są gipsy wielkokryształiczne, tzw. szklicowe, zbudowane z kryształów o rzadko spotykanych rozmiarach dochodzących do 3,5 m długości.

Warunki klimatyczne na terenie parku są znacznie łagodniejsze niż w regionie Gór Świętokrzyskich. Średnia temperatura roczna powietrza

w południowej części Parku wynosi +7,5°C, a w części północnej +7,0°C. Najniższe średnie temperatury miesięczne występują w styczniu -3,0°C w północnej części Parku, a nieco niższe -2,5°C w części południowej. Najwyższe wartości średnich miesięcznych temperatur +19,0°C notowane są w lipcu.

O bogactwie przyrodniczym świadczy różnorodność sąsiadujących ze sobą ekosystemów wodno-łakowych występujących w dolinie rzeki Nidy oraz kserotermicznych muraw stepowych porastających wzgórza wapienne i gipsowe. Najbardziej charakterystycznym jest zespół roślinności stepowej, określany mianem „stepu kwietnego”. W jego skład wchodzi: perz siny, mikołajek polny i płaskolistny, dzwonek boloński i turzyca wczesna, bardzo rzadki w Polsce jaskier iliryski, szaflwia łąkowa, koniczyna długokłosa i żółtobiała, turzyca niska, sasanka łąkowa oraz sierpik różnolistny, znany w Polsce jedynie z rezerwatu „Skorocice”. Roślinność stepowa występuje również na terenie Parku w 9 rezerwach, m.in. **Skowronno, Skorocice, Przęślin, Skotniki Górne, Krzyżanowice, Winiary Zagojskie, Góry Wschodnie, Grabowiec, Pieczyska**. Najbardziej charakterystycznymi roślinami są tu: storczyki, dziewięciśń, dyptam jesionolistny oraz miłek wiosenny.

Wśród szaty roślinnej Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego około 6% jego powierzchni zajmują lasy. Największy obszarowo jest kompleks leśny „Bogucice”, w którym dominują drzewostany sosnowe i dębowo-sosnowe z leszczyną. W pobliżu miejscowości Młodzawy znajduje się typowy ols porastający żyzne siedliska bagienne.

Nadnidziański Park Krajobrazowy posiada też bogatą faunę. Kręgowce reprezentowane są między innymi przez ryby. W wodach Nidy, na obszarze Parku stwierdzono 24 gatunki ryb z bardzo rzadkim gatunkiem głowacza białopłetwego. Teren ten odznacza się dużym bogactwem awifauny. Na szczególną uwagę zasługują ptaki wodne, błotne oraz drapieżne. W labiryncie starorzeczy, w rozległych szuwarach, zaroślach gnieźdzą się i żerują czapla siwa, bocian czarny i biały, a nad brzegami Nidy – rzadko spotykany w Polsce – zimorodek. Wśród bezkręgowców na szczególną uwagę zasługują ciepłolubne gatunki owadów środowisk kserotermicznych: niezwykle rzadki pająk *Eresus niger*, ponadto cykady, kuzki południowe, błonkówki, muchówki, motyle (paź królowej, rusałka admirał, rusałka pawie oczko, listkowiec cytrynek, modraszka ikar). Przedstawicielem bezkręgowców jest ślimak *Helix lutesceus*.

Zabytki architektury świeckiej i sakralnej znajdują się w Wiślicy, Pińczowie oraz Starym i Nowym Korczynie podnoszą walory turystyczno-krajoznawcze tego regionu. Do znanych w kraju zabytków należą też kościoły w: Bogucicach, Chrobrzu, Chotelu Czerwonym, Gorysławicach, Krzy-

żanowicach i Strożyskach oraz zespoły dworskie i pałacowe w Budzynie, Czarkowach, Chrobrzu, Stawach, Winiarach Dolnych.

Na terenie Parku znajdują się trzy szlaki turystyczne, z których najbardziej atrakcyjnym jest kajakowy szlak wodny na rzece Nidzie.

Wytyczono również i oznakowano ścieżki dydaktyczne: Bogucice – Grabowiec – Gacki i Pińczów – Skowronno oraz w rezerwacie Skorocice.

Szaniecki Park Krajobrazowy zajmuje powierzchnię 10 915 ha, ze strefą ochronną 12 859 ha. Wraz z otuliną leży na terenie 6 gmin: Busko Zdrój, Chmielnik, Kije, Pińczów, Solec Zdrój i Stopnica.

Odmienność geologiczna i morfologiczna pozwoliła wyodrębnić na jego obszarze dwie jednostki fizyczno-geograficzne: środkową część Garbu Pińczowskiego i zróżnicowany krajobrazowo krasowy Płaskowyż Szaniecki. Rzeźbę Parku urozmaicają krasowiejące wysoczyzny gipsowe, zrąb tektoniczny Garbu Pińczowskiego, szczątkowe formy paleogeńskiej i pontyjskiej powierzchni zrównania i plejstocenijskie poziomy akumulacyjno-denudacyjne. Atrakcją Parku są liczne różnorodne formy krasu gipsowego występujące w postaci: jaskiń, wertebów, ponorów i wywierzyisk oraz siarczano-słone źródła w okolicach Buska Zdroju i Solca Zdroju.

Obszar Szanieckiego Parku Krajobrazowego leży w strefie wododziałowej między zlewniami rzek: Nidy, Wschodniej i Czarnej. Cechuje się średnio rozwiniętą siecią rzeczną. Jej dopełnieniem są nieliczne stawy oraz mniejsze oczka wodne i jeziora o różnej genezie.

Gleby Parku wykazują duże zróżnicowanie. Charakterystycznymi dla tego obszaru są rędziny wykształcone na skałach węglanowych oraz na gipsach.

Klimat parku, podobnie jak klimat całej Niecki Nidziańskiej, pozostaje pod wpływem obszarów przyległych. Średnia roczna temperatura waha się od 7,3 do 8°C. Średnie roczne wartości opadu mieszczą się w granicach 550-600 mm i są one o około 250-300 mm mniejsze niż w wyższych partiach Gór Świętokrzyskich. Wiatry są umiarkowane i słabe, w przewadze zachodnie i północno-zachodnie.

Naturalne uwarunkowania geologiczne, orograficzne i klimatyczne stwarzają korzystne warunki dla rozwoju muraw kserotermicznych i ciepłolubnych. Na szczególną uwagę zasługują murawy stulisza miotłowego i ostnicy włosowatej, które najbardziej ze wszystkich zbiorowisk tego terenu nawiązują do ostnicowych stepów euroazjatyckich. W strefie kontaktowej między murawami kserotermicznymi i polami uprawnymi, na glebach zasobnych w węglan wapnia, rozwijają się bardzo interesujące gatunki wapienio- i ciepłolubnych roślin. Większość z nich to rośliny bardzo rzadkie w Polsce, pochodzące z terenu południowej

i południowo-wschodniej Europy i Azji Mniejszej. Tworzą one barwne i wielogatunkowe zbiorowiska. Wśród nich na uwagę zasługują m.in. takie gatunki jak: miłek wiosenny, jaskier polny, dąbrówka żółtokwiatowa, wilczy pieprz roczny, czechrzyca grzebieniowa, czosnek kulisty, kurzyślak błękitny, przewiercień okrąglisty, rezedka mała i inne. W bezodpływowych dolinkach, międzykserotermicznymi pagórkami, oraz na podmokłych łąkach rozwijają się charakterystyczne dla Poniidzia, żyzne, węglanowe torfowiska niskie z udziałem wielu rzadkich i bardzo rzadkich roślin, m.in. takich jak: sesleria błotna, turzyca Davalla, turzyca Hosta, krzyżownica gorzka i różne gatunki mchów. Wśród roślinności bagiennej na szczególną uwagę zasługują rośliny i zbiorowiska halofilne, czyli słonolubne.

Przyrodniczą osobliwością Parku jest słonoroślowy rezerwat **Owczary**.

W lasach Szanieckiego Parku spotkać można drapieżne ptaki chronione: jastrzębia, myszołowa oraz błotniaka stawowego i sokoła wędrownego.

Licznie występują tu dawne kopce, grodziska i ruiny zamków. Tworzą one na Poniidziu łańcuch obiektów architektonicznych budowanych od czasów przedhistorycznych po epokę piastowską. Najlepiej zachowane znajdują się w miejscowościach: Szaniec, Szczaworyż, Stawiany, Skotniki Małe.

Park został utworzony przede wszystkim w celu ochrony ciągu muraw kserotermicznych, a także zabytkowych kompozycji przestrzennych i architektonicznych we wsiach Młyny, Szaniec i Widuchowa.

Przez jego obszar przebiegają dwa znakowane szlaki turystyki zmotoryzowanej, a także wytypowana i oznakowana ścieżka dydaktyczna: Szaniec – Kurzejów – Wymysłów – Zwierzyniec.

Kozubowski Park Krajobrazowy zajmuje powierzchnię 6613 ha, a jego strefa ochronna 6036 ha. Położony jest na terenie 5 gmin: Michałów, Czarnocin, Działoszyce, Pińczów i Złota. Teren parku ma charakter falistej wyżyny. Tworzą ją pasma wzgórz obniżających się łagodnie w kierunku doliny Nidy.

Charakterystycznymi glebami, występującymi na terenie Parku, są gleby brunatne i czarnoziemne wytworzone z lessów i zaliczane do najlepszych gleb tego regionu.

Warunki hydrogeologiczne i głębokie występowanie wody podziemnej (około 50-80 m poniżej powierzchni terenu) jest przyczyną niezwykle rzadkiej sieci wód powierzchniowych na obszarze Kozubowskiego Parku Krajobrazowego. Park położony jest w całości w dorzeczu Nidy, w strefie wododziałowej.

Klimat omawianego terenu charakteryzuje się zmiennością stanów pogody. Najcieplejszym miesiącem jest lipiec o średniej temperaturze +18°C, a najzimniejszym styczeń o temperaturze -3°C.

Średnia temperatura roczna wynosi około +8°C. Suma rocznych opadów atmosferycznych wynosi 550-650 mm. Najwyższe opady przypadają na lipiec około 95 mm, a najmniejsze na luty około 30 mm.

Kozubowski Park Krajobrazowy utworzony został głównie z uwagi na konieczność ochrony kompleksu lasów w strefie wododziałowej. Ich powierzchnia w samym Parku zajmuje 3240 ha, co stanowi 48,8%, a w otulinie 1634 ha, czyli około 14%. Dominuje tu typ lasu świeżego z fragmentami siedlisk borowych i olchowych. Na ochronę zasługują też naturalne zbiorowiska łągu wiązowego. Oprócz lasów, na terenie Parku występuje bardzo interesująca flora kserotermiczna z zespołami stulisza miotłowego i ostnicy włosowatej, omanu wąskolistnego oraz rutewki mniejszej i szałwi łąkowej.

Teren KPK posiada duże walory florystyczne. Na ogólną liczbę 52 gatunków prawnie chronionych na terenie Niecki Nidziańskiej, w Kozubowskim Parku stwierdzono występowanie 32, w tym: 25 objętych ścisłą prawną ochroną i 7 częściową. Gatunki podlegające całkowitej ochronie to m.in.: dziewięciśli bezłodygowy, goryczka krzyżowa, miłek wiosenny, len włochoaty, len złocisty, lilia złotogłów, ostnica Jana, obuwik pospolity, ostrożeń pannoński, orlik pospolity, ożota zwyczajna, parzydło leśne, pluskwica europejska, podkolan biały, sasanka łąkowa, storczyk krwisty, storczyk kukawka, storczyk purpurowy, szafirek miękolistny, tojad dziobaty, wawrzynek wilczełyko, wisienka karłowata, zawilec wielkokwiatowy, zerwa kulista. Na terenie KPK występują liczne gatunki roślin rzadkich i zagrożonych podlegających prawnej ochronie częściowej.

Fauna poznana jest w niewielkim stopniu. Awifaunę reprezentują 72 gatunki ptaków, wśród których spotyka się rzadkie i prawnie chronione jak: bociana czarna, jastrzębia, krogulca, myszołowa zwyczajnego, pustułka, kukułka, lelka, jeżyka, dzięcioła dużego, świergotka drzewnego, pierwiosnka i dzwońca. Z ssaków w Parku żyje 26 gatunków, w tym wiele prawnie chronionych. Są to: gronostaj, jeż, kret, ryjówka aksamitna, ryjówka malutka, rzesorek rzeczek, mroczek późny, karlik malutki, borowiec wielki, gacek wielkouch. Do gatunków bardziej pospolitych należą: zając, lis, dzik oraz sarna. Spośród znanych gatunków płazów na terenie Parku stwierdzono występowanie: traszki grzebieniastej i zwyczajnej, ropuchy szarej i zielonej, rzekotki drzewnej, żaby trawnej i moczarowej. Z gadów żyją tu m.in.: jaszczurki: zwinka i żyworodna, padalec zwyczajny, zaskroniec, żmija zygzakowata i gniewosz plamisty. Wśród bezkręgowców najliczniejsze są owady. Najciekawszą i najbogatszą entomofaunę spotyka się w środowiskach kserotermicznych. Na uwagę zasługuje prawnie chroniony gatunek chrząszcza: jelonek rogacz.

W rezerwacie stepowym **Polana Polichno** występuje jedyne w Polsce stanowisko groszku pannońskiego, zaś w rezerwacie leśnym, **Wroni Dół** zbiorowiska grądowe z gatunkami ciepłolubnych krzewów: berberyse, ligustrem i różą.

Teren Kozubowskiego Parku Krajobrazowego bogaty jest w zabytki z początków historii państwowości polskiej. Do interesujących stanowisk archeologicznych należy znajdujące się w Stradowie wczesnośredniowieczne grodzisko – ośrodek plemienny z VIII-IX w. Występują tu liczne zabytki starego budownictwa o ciekawej architekturze (pałace, dwory, budowle sakralne), w tym zabytki techniki i budownictwa ludowego.

Kozubowski Park Krajobrazowy posiada skromną bazę gastronomiczną i noclegową. Preferuje się tu turystykę pieszą. Na terenie Parku wytyczono i oznakowano trasę ścieżki dydaktycznej Stradów pradziejowy i wczesnośredniowieczny.

W północno-zachodniej części województwa leży **Przedborski Park Krajobrazowy**, wchodzący w skład Zespołu Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Zajmuje powierzchnię 9159 ha, a powierzchnia strefy ochronnej wynosi 10 719 ha. Część parku obejmuje Pasma Przedborsko-Małogoskie zbudowane z wapieni górnourajskich oraz kredowych piasków, piaskowców i margli.

Średnia roczna temperatura powietrza w tym rejonie dochodzi do +7°C, zaś średnia temperatura najchłodniejszego miesiąca stycznia wynosi -2,5°C, a najcieplejszego lipca +17,5°C. Średnia suma opadów atmosferycznych w ciągu roku waha się od 600 do 650 mm.

Sieć hydrograficzną tworzą rzeka Pilica i jej główny dopływ rzeka Czarna Włoszczowska. Pilica płynie tu południkowo licznymi przełomami, a w swoim dolnym biegu silnie meandruje tworząc starorzecza. Na terenie Parku znajdują się stawy rybne zlokalizowane na Czarnej w okolicach Kluczeńska i Piskorzeńca. Pilica jest szlakiem kajakowym o walorach ogólnokrajowych.

Najżyźniejsze są tu rędziny – gleby wykształcone na skałach wapiennych, zajmujących niewielkie powierzchnie Pasma Przedborsko-Małogoskiego.

Flora naczyniowa liczy ponad 600 gatunków. Park charakteryzuje się niezwykłą malowniczością i różnorodnością krajobrazu oraz dużą lesistością, z zachowanymi fragmentami cennych drzewostanów. Występują tu stanowiska bardzo rzadkich i prawnie chronionych gatunków roślin: cis pospolity, wierzba borówkolistna, wiśnia karłowata, wawrzynek wilczełyko, bluszcz pospolity, pełnik europejski, zawilec wielkokwiatowy, dziewięciśli bezłodygowy.

Na obszarze Parku żyje wiele rzadkich ssaków, ptaków, płazów i gadów.

Osobliwości przyrody chronione są w leśnych rezerwach **Bukowa Góra** i **Oleszno** oraz w rezerwacie stepowym **Murawy Dobromierskie**.

Na terenie Parku znajdują się zabytki kultury słowiańskiej w miejscowości Zabrody. Większość wsi na obszarze Parku zachowało historyczny układ. Zabudowa ich jest drewniana o charakterystycznym stylu dla regionu świętokrzyskiego. Najstarsza z nich z końca XVIII w. występuje we wsi Chałupy. Na uwagę zasługują też parki podworskie.

Czystość wód Czarnej Włoszczowskiej i Pilicy przyczynia się do rozwoju kajakowego ruchu turystycznego na tym obszarze. Duża lesistość terenu Parku stanowi nie tylko istotny walor przyrodniczy, lecz również decyduje o dużej jego atrakcyjności. Najciekawsze przyrodniczo tereny są udostępnione przez dwa znakowane szlaki turystyki pieszej. Obszar Parku jest regionem turystycznym o niewykorzystanych jeszcze w pełni walorach wypoczynkowych.

1.3. Rezerwaty przyrody

Rezerwaty przyrody są to obszary objęte ochroną, której przedmiotem może być całość przyrody na danym terenie albo poszczególne jej składniki należące do świata zwierzęcego, roślinnego lub przyrody nieożywionej.

W zależności od celu i sposobu realizacji ochrony wyróżnia się rezerwaty przyrody: ścisłe i częściowe.

Rezerwaty ścisłe obejmują obszary poddane ochronie całkowitej służąc wyłącznie celom naukowym i dydaktycznym. Ruch turystyczny, jak i wszelka ingerencja człowieka są w nich zabronione. Wstęp do takich rezerwatów możliwy jest wyłącznie za zgodą Wojewody. Na terenie województwa świętokrzyskiego funkcjonuje jeden leśny rezerwat ścisły – Świnia Góra.

Większość rezerwatów na terenie województwa to rezerwaty częściowe. Można poddawać je zabiegom ochronnym, odpowiednio dla potrzeb określonych w planie ochrony rezerwatu. Dopuszczony jest w nich ruch turystyczny wyłącznie po oznakowanych szlakach.

Rozmieszczenie rezerwatów na terenie województwa jest nierównomierne. Największa ich liczba skupiona jest w regionie Gór Świętokrzyskich oraz Niecki Nidziańskiej (głównie rezerwaty stepowe). Na uwagę zasługuje fakt, że niemal wszystkie rezerwaty przyrody w naszym województwie są położone na terenach Parku Narodowego, Zespołu Świętokrzyskich i Nadnidziańskich Parków Krajobrazowych (oraz ich stref ochronnych) lub w obszarach chronionego krajobrazu. Wykaz wszystkich istniejących rezerwatów wg stanu na dzień 31 grudnia 2005 r. zawiera tabela 1.

Tabela 1. Wykaz rezerwatów (stan na 31.12.2005 r.)

Ip.	Nr ewiden. Woj. Kon. Przyrody	Nazwa rezerwatu	Typ rezerwatu	Rok utworzenia	Pow. rezerwatu w ha	Położenie		Przedmiot ochrony
						miejscowość	gmina	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	001	Ślichowice	przyrody nieożywionej	1952	0,55	Kielce	Kielce	Odkrywka skalna z odsłaniającymi się interesującymi formami tektonicznymi oraz roślinność zielna i krzewiasta
2	002	Ciechostowice	leśny	1953	7,43	Mroczków	Bliżyn	Fragment lasu mieszanego z udziałem modrzewia polskiego, występującego w różnych stadiach rozwoju
3	003	Radomice	leśny	1953	23,20	Radomice	Morawica	Fragment lasu z cisem
4	004	Karczówka	krajobrazowy	1953	27,29	Kielce	Kielce	Fragment lasu sosnowego, tworzący piękne krajobrazowo otoczenie zabytkowego klasztoru i pomnika powstańców z 1863 r.
5	005	Świnia Góra	leśny	1953	50,78	Kucembów	Bliżyn	Fragment lasu z naturalnymi i charakterystycznymi dla regionu świętokrzyskiego drzewostanami mieszanymi
6	006	Krzyżanowice	stepowy	1954	18,00	Krzyżanowice	Pińczów	Roślinność stepowa oraz fauna zwierząt niższych niespotykanych nigdzie w Polsce, a także interesujące zjawiska krasowe
7	007	Góra Zelejowa	przyrody nieożywionej	1954	67,00	Zelejowa	Chęciny	Formy skalne z przykładami wietrzeń krasowego, odsłonięcia geologiczne o ciekawej tektonice i mineralizacji, rzadkie gatunki roślin i zwierząt
8	008	Bukowa Góra	leśny	1959	34,80	Raczki	Kluczewsko	Fragment lasu bukowego o charakterze pierwotnym, z gatunkami roślin chronionych w runie
9	009	Zielonka	leśny	1974	21,09	Stróża	Zawichost	Fragment wielogatunkowego lasu liściastego o cechach zespołu naturalnego
10	010	Góry Pieprzowe	stepowy	1979	18,01	Kamień Łukawski	Dwikozy	Fragment muraw i zarośli kserotermicznych z interesującą fauną owadów
11	011	Zamczysko Turskie	leśny	1979	2,45	Stróżki	Połaniec	Zachowanie starego drzewostanu lipowego
12	012	Murawy Dobromierskie	stepowy	1989	36,29	Dobromierz	Kluczewsko	Nawapienne murawy i zarośla kserotermiczne z bogatą i unikalną florą i fauną
13	013	Grabowiec	florystyczny	1956	21,92	Bogucice	Pińczów	Naturalne stanowiska rzadkich roślin stepowych
14	014	Dziki Staw	florystyczny	1998	6,52	Grobła	Rytwiany	Zachowanie ponad stuletnich drzewostanów modrzewiowych oraz jeziora potorfowego z chronionymi gatunkami roślin i zwierząt
15	015	Góra Miedzianka	przyrody nieożywionej	1958	25,00	Miedzianka	Chęciny	Rzadko spotykane minerały kruszczone, rośliny i zwierzęta oraz zachowanie śladów dawnych robót górniczych
16	016	Skalki Piekło	przyrody nieożywionej	1959	6,30	Niekląt	Stąporków	Osobliwe formy skalne powstałe w wyniku erozji eolicznej oraz zachowanie żyjącej w szczelinach skalnych zanokcicy północnej
17	017	Lubcza	florystyczny	1959	6,50	Lubcza	Wodzisław	Stanowiska relikwowe miłka wiosennego
18	018	Owczary	stonoroślowy	1959	0,61	Owczary	Busko Zdrój	Zródło solankowe z występującą w pobliżu unikalną florą i fauną haliofilną

1	2	3	4	5	6	7	8	9
19	019	Lisiny Bodzechowskie	leśny	1959	36,59	Bodzechów	Bodzechów	Las mieszaný o charakterze naturalnym porastający jary lessowe
20	020	Gaj	florystyczny	1959	5,90	Sudół Gaj	Jędrzejów	Stanowiska storczyka obuwika, występującego jako element runa w lesie i młodnikach dębowych
21	021	Zamczysko	leśny	1959	14,14	Makoszyn	Bieliny	Fragmenty lasu mieszanego bukowego o charakterze pierwotnym
22	022	Góry Wschodnie	stepowy	1959	1,78	Chotel Czerwoný	Wiślica	Stanowiska roślinności stepowej
23	023	Białe Ługi	torfowiskowy	1959	408,44	Wymysłów	Daleszyce	Kompleks torfowisk śródleśnych z ciekawymi zespołami roślinności bagiennej i bogatą awifauną
24	024	Skorocice	stepowy	1960	7,70	Skorocice	Wiślica	Stanowiska roślinności stepowej
25	025	Pieczyska	torfowiskowy	1999	40,84	Bogucice	Pińczów	Zespół torfotwórczy z lepiężnikiem różowym, stanowiącym ostoję dla rzadkich i chronionych roślin i zwierząt.
26	026	Wroni Dół	leśny	1999	9,94	Polichno	Michałów	Fragment zespołu łąki z licznymi gatunkami roślin objętych ochroną
27	027	Skowronno	florystyczny	1960	1,93	Skowronno Dolne	Pińczów	Stanowiska reliktovej roślinności stepowej
28	028	Prześlin	stepowy	1960	0,72	Chotel Czerwoný	Wiślica	Stanowiska roślinności stepowej oraz odsłonięcia gipsów grubokryształicznych
29	029	Winiary Zagojskie	stepowy	1960	4,81	Winiary Zagojskie	Pińczów	Naturalne stanowiska roślinności stepowej
30	030	Kadzielnia	przyrody nieożywionej	1962	0,60	Kielce	Kielce	Grupa skał wapiennych o malowniczej morfologii, z ciekawymi skamieniałościami, zjawiskami krasowymi, mineralizacją kalcytem i stanowiskami rzadkich roślin
31	031	Sufraganiec	krajobrazowy	1961	17,31	Niewachłów	Miedziana Góra	Fragmenty lasu mieszanego z jodłą
32	032	Skotniki Górne	stepowy	1962	1,90	Skotniki Górne, Zagość	Wiślica	Naturalne stanowiska roślinności stepowej
33	033	Góra Żakowa	przyrody nieożywionej	1999	50,48	Szewce	Sitkówka-Nowiny	Powierzchniowe i podziemne pozostałości górnictwa kruszcowego rud ołowiu oraz gatunki chronione roślin
34	034	Jaskinia Raj	przyrody nieożywionej	1968	7,78	Dobrzączka	Chęciny	Wychodnie wapieni dewońskich, jaskinia z najbogatszą w Polsce szatą naciekową oraz namuliska z cennymi zabytkami archeologicznymi
35	035	Cisów, im. prof. Z. Czubińskiego	leśny	1970	40,58	Cisów	Daleszyce	Fragment lasu mieszanego o charakterze pierwotnym
36	036	Oleszno	leśny	1971	31,43	Zabrody	Krasocin	Fragment drzewostanów wielogatunkowych o charakterze naturalnym z udziałem olszy czarnej i jesionu wyniosłego
37	037	Modrzewie	leśny	1971	5,06	Bałtów	Bałtów	Fragment zespołu leśnego o charakterze pierwotnym, z udziałem modrzewia polskiego

1	2	3	4	5	6	7	8	9
38	038	Połana Polichno	stepowy	1974	9,45	Młodzawy Duże	Pińczów	Zespół roślinności stepowej oraz stanowiska licznych owadów żyjących w warunkach stepowych
39	039	Dalejów	leśny	1978	87,58	Jastrzębie	Blizyn	Wielogatunkowe drzewostany z udziałem modrzewia polskiego
40	040	Milechowy	leśny	1978	133,73	Bolmin	Chęciny	Zbiorowiska leśne o cechach naturalnych oraz kserotermiczne zespoły zaroślowe i murawowe z licznymi roślinami chronionymi
41	041	Kamień Michniowski	leśny	1978	10,50	Michniów	Bodzentyn	Wielogatunkowe zbiorowiska leśne oraz wychodnie piaskowców dolnodewońskich z ciekawą roślinnością naskalną
42	042	Wykus	leśny	1978	53,01	Wykus	Bodzentyn, Wąchock	Naturalne wielogatunkowe zbiorowiska roślinne
43	043	Ługi	ornitologiczny	1981	90,23	Jeżowice	Włoszczowa	Naturalny zespół wodno-blotno-bagienny i leśny, z łęgowiskami i warunkami bytowania rzadkich i chronionych ptaków
44	044	Góra Rzepka	przyrody nieożywionej	1981	9,09	Chęciny	Chęciny	Wychodnie skał dewońskich oraz pozostałości historycznego górnictwa kruszcowego (rud ołowiu)
45	045	Biesak-Białogon	przyrody nieożywionej	1981	13,08	Kielce	Kielce	Wychodnie skał ordowickich i kambryjskich
46	046	Góra Dobrzeszowska	leśny	1982	24,57	Dobrzyszów	Łopuszno	Zespół naturalnych czynników przyrodniczych jako integralny element unikalnego kompleksu prehistorycznych obiektów kultury materialnej
47	047	Barcza	przyrody nieożywionej	1984	14,57	Barcza	Zagnańsk	Odsłonięcie skał dolnodewońskich przede wszystkim tuftów, które stanowią cenny dowód wulkanizmu na terenie Gór Świętokrzyskich
48	048	Barania Góra	leśny	1994	82,09	Obligorek	Strawczyn	Las jodłowo-bukowy oraz ciekawa roślinność runa leśnego
49	049	Małe Gołoborze	leśny	1994	20,44	Wronów	Waśniów	Zróżnicowany morfologicznie obszar (grzbiety, zbocza, doliny górskie, zarośnięte blokowisko skalne) – dawne gołoborze, wychodnie interesujących skał kambru, z przejawami mineralizacji hematytowej
50	050	Szczytniak	leśny	1994	6,03	Skoszyn	Waśniów	Odsłonięcie kwarcytów górnokambryjskich, gołoborze, fragment pierwotnej puszczy bukowo-jodłowej
51	051	Kręgi Kamienne	przyrody nieożywionej	1994	12,75	Tumlin	Miedziana Góra	Odsłonięcie piaskowców dolnotriasowych, krajobraz, morfologia i szata roślinna wzgórza stanowiącego otoczenie prawnie chronionych zabytków kultury materialnej
52	052	Wąwóz w Skalach	przyrody nieożywionej	1995	3,18	Skaly Czajęccie	Nowa Słupia, Waśniów	Odsłonięcie dolomitów środkowodewońskich, morfologia i roślinność wąwozu
53	053	Góra Sieradowska	leśny	1995	197,67	Siekierno	Bodzentyn	Wielogatunkowe zbiorowiska leśne
54	054	Krzemionki Opatowskie	przyrody nieożywionej + leśny	1995	378,79	Magonie	Bodzechów	Ślady prehistorycznego górnictwa podziemnego krzemienia oraz wiele gatunków roślin rzadkich i chronionych

1	2	3	4	5	6	7	8	9
55	055	Moczydło	przyrody nieożywionej	1995	16,21	Jaworznia-Zagórze	Piekoszów	Pozostałości górnictwa kruszcowego w formie szpar i szybków oraz fragmenty roślinności typu wapieniolubnych muraw kserotermicznych
56	056	Perzowa Góra	przyrody nieożywionej + leśny	1995	33,08	Hucisko	Strawczyn	Odsłonięcie piaskowców triasowych oraz wielogatunkowy drzewostan z fragmentem żyźnej buczyny
57	057	Piekietko Szukuckie	przyrody nieożywionej	1995	2,50	Szukcin	Ruda Maleniecka	Formy skalne zbudowane ze zlepieńców dolnojurajskich oraz liczne pomnikowe dęby i sosny
58	058	Słopiec	leśny	1995	8,18	Słopiec	Daleszyce	Unikatowe zbiorowisko, cenne zbiory roślinne oraz wiele roślin chronionych
59	059	Skały pod Adamowem	przyrody nieożywionej	1995	8,98	Adamów	Brody	Wschodnie piaskowców dolnojurajskich
60	060	Ulów	leśny	1995	23,50	Bałtów	Bałtów	Rzadkie i chronione gatunki roślin oraz cenne zbiorowiska leśne
61	061	Rosochacz	leśny	1997	30,44	Lubienia	Brody	Rzadkie i chronione gatunki roślin oraz cenne zbiorowiska leśne
62	062	Chelosiowa Jama	przyrody nieożywionej	1997	25,83	Jaworznia	Piekoszów	Jaskinia Chelosiowa Jama z bardzo różnorodnymi formami krasowymi
63	063	Gagaty Sołtykowskie	przyrody nieożywionej	1997	13,33	Wólka Plebańska	Stąporków	Odsłonięcia skał dolnojurajskich zawierających interesujące minerały i skamieniałości, a także różnorodne formy występowania syderytu
64	064	Góra Jeleniowska	przyrody nieożywionej	1997	15,56	Jeleniów	Nowa Słupia	Wschodnie górnokambryjskich, gruboławicowych piaskowców kwarcytowych, tworzące osobliwe formy morfologiczne i rumowiska typu gołoborzy oraz <i>Dentario Glaucliosae Fogetum</i>
65	065	Skały w Krynkach	przyrody nieożywionej	1997	25,10	Krynki	Brody	Naturalne odsłonięcia dolnotriasowych piaskowców występujących w formie skał i skałek
66	066	Wietrznia	przyrody nieożywionej	1999	17,95	Kielce	Kielce	Resztki wżgórze w Paśmie Kadzielniańskim z wyrobiskiem wapieni dewońskich
67	067	Wolica	przyrody nieożywionej	2000	2,78	Wolica	Kielce	Obszar wyrobisk pogórnicznych z profilem osadów dolnego wapienia muszlowego
68	068	Górna Krasna	ornitologiczny	2003		Długojów, Krasna, Komorów, Rogowice,	Stąporków, Mniów, Zagnańsk	Obszar lasu, łąk, pastwisk, zadrzewień i torfowisk
69	069	Wzgórze Sobkowskie	krajobrazowy	2005	37,18	Sobków	Sobków	Naturalny krajobraz, stanowiska roślinności kserotermicznej z licznym udziałem gatunków roślin chronionych

2. SIEĆ NATURA 2000 W WOJEWÓDZTWE ŚWIĘTOKRZYSKIM

Ochrona środowiska przyrodniczego jeszcze w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia ograniczała się do ochrony gatunkowej zwierząt i roślin. Dopiero wówczas zdano sobie sprawę, że ochrona przyrody może być skuteczna tylko wówczas, kiedy ochroną obejmie się całą przestrzeń. Odnosząc tę koncepcję do dzisiejszych uwarunkowań, można powiedzieć, że ochrona środowiska musi być elementem ogólnej strategii rozwoju każdego państwa. Pierwsze koncepcje ochrony wielkopowierzchniowej powstały w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia. Jednak dopiero ustawa o ochronie przyrody z 1991 r. usankcjonowała taką formę ochrony. Wówczas zaczęto uwzględniać ideę ekorozwoju w dokumentach wagi państwowej. Obecnie najbardziej kompleksową i najlepiej legislacyjnie przygotowaną siecią ekologiczną w systemie wieloprzestrzennym, zarówno w skali europejskiej, jak też w Polsce, jest sieć NATURA 2000. Celem utworzenia sieci są działania na rzecz zachowania dziedzictwa przyrodniczego Europy. Międzynarodową podstawę prawną ochrony zagrożonych gatunków i ich siedlisk stanowią przyjęte dyrektywy:

- 79/409/EWG o ochronie dziko żyjących ptaków, zwana dyrektywą ptasią, uchwalona 2 kwietnia 1979 r.,
- 92/43/EWG o ochronie siedlisk przyrodniczych oraz dziko żyjącej fauny i flory, zwana dyrektywą siedliskową, uchwalona 21 maja 1992 r.

Te dwa akty stanowią podstawę prawną ochrony europejskiej fauny i flory. Dyrektywa Ptasia jest aktem prawnym, zgodnie z którym kraje Wspólnoty Europejskiej są zobowiązane podejmować działania prawne, kontrolne i monitoringowe, mające na celu ochronę i zachowanie wszystkich populacji ptaków występujących w stanie dzikim.

Dyrektywa Ptasia zobowiązuje do następujących działań:

- wdrażania zgodnych z potrzebami życiowymi ptaków zasad zrównoważonego gospodarowania w miejscach ich występowania,
- naturalizacji bądź odtwarzania przekształconych siedlisk,
- kontroli przestrzegania prawa,
- ustalania zasad eksploatacji populacji ptaków łownych.

Dyrektywa zabrania:

- umyślnego zabijania ptaków należących do gatunków wymienionych w Dyrektywie,
- umyślnego niszczenia lub uszkodzenia ich jaj, gniazd,
- zbierania jaj tych ptaków, zwłaszcza w okresie lęgowym w naturalnych siedliskach,
- umyślnego płoszenia tych ptaków zwłaszcza

- w okresie lęgowym i wyprowadzania młodych, przetrzymywania ptaków należących do gatunków, na które polowanie, lub których chwytanie jest zabronione.

Dyrektywa zawiera 5 załączników, które precyzują metody jej realizacji. Załącznik 1 jest listą, na której znajduje się 180 gatunków europejskich, wymierających lub zagrożonych ptaków, w stosunku do których należy podjąć działania ochronne, przy czym podstawowym sposobem zapewnienia ich przeżycia jest ochrona siedlisk.

Dyrektywa Siedliskowa ma na celu zachowanie szczególnie cennych i zagrożonych elementów różnorodności biologicznej, tj. siedlisk oraz dzikiej fauny (oprócz ptaków) i flory, na terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej.

Dyrektywa zobowiązuje Państwa członkowskie do:

- wyznaczenia, zgodnie z przyjętymi kryteriami, obszarów o znaczeniu wspólnotowym i objęcie ich ochroną,
- określenia niezbędnych działań ochronnych, a także opracowanie i przyjęcie planów ochrony,
- oceniania skutków oddziaływania wszelkich planów lub przedsięwzięć, które mogą w istotny sposób zagrozić walorom przyrodniczym elementom sieci NATURA 2000,
- odpowiedniego zarządzania siecią obszarów NATURA 2000,
- prowadzenia sprawozdawczości.

Dyrektywa zawiera 6 załączników, precyzujących zakres i metody jej realizacji. W załączniku I wymienionych jest 198 typów siedlisk przyrodniczych. W załączniku II zamieszczono 483 gatunki roślin oraz 222 gatunki zwierząt. Zarówno siedliska jak również gatunki roślin i zwierząt należy chronić poprzez wyznaczenie specjalnych obszarów ochrony (SOO). Zgodnie z art. 6 Dyrektywy Siedliskowej, każde państwo członkowskie Unii Europejskiej jest odpowiedzialne za utrzymanie spójności ekologicznej europejskiej sieci NATURA 2000, poprzez opracowanie krajowej strategii ochrony sieci oraz planów ochrony dla obszarów sieci. Każdy kraj wypracowuje indywidualnie realizację tego zadania uwzględniając lokalne uwarunkowania. Ważnym jest, aby zachować w odpowiedniej kondycji typy siedlisk i gatunków, będących celem ochrony.

Generalnie państwa członkowskie UE w odniesieniu do SOO mają obowiązek:

- przeciwdziałania przekształceniom siedlisk,
- ustanowienia i respektowania wymogów ścisłej ochrony gatunkowej, zakazując jakichkolwiek form umyślnego niszczenia i zabijania gatunków żyjących w stanie dzikim, płoszenia zwłaszcza w czasie rozrodu,
- przywracania utraconych wartości, rekonstrukcji bądź, renaturalizacji systemów ekologicznych,

- opracowania programów restytucji gatunków rodzimych,
- monitorowania i nadzoru nad realizacją planów ochrony oraz ścisłego respektowania prawa ochrony przyrody.

Wykonywanie tych obowiązków jest możliwe poprzez kontrolę i ograniczanie skutków presji inwestycyjnej w obrębie sieci. Każdy plan lub inwestycja, które mogą zagrozić elementom sieci muszą być poddane ocenie oddziaływania na środowisko. W przypadku inwestycji szkodliwych dla gatunków lub siedlisk priorytetowych, jedynym argumentem usprawiedliwiającym ich realizację, jest zdrowie ludzkie lub bezpieczeństwo publiczne. W takich przypadkach jednak państwo zobowiązane jest przeprowadzić działania kompensacyjne (odtworzenie obszaru w innym miejscu). Ponadto Komisja Europejska musi wyrazić swoją opinię.

Podobnie jak w skali kraju, tak również w wymiarze województwa świętokrzyskiego prace nad tworzeniem sieci NATURA 2000 przebiegały etapowo. W pierwszym etapie, kierując się zasadami wyznaczania obszarów określonymi w dyrektywach Rady Europy, o których wyżej mowa, wyznaczono:

- 13 Szczególnych Obszarów Ochrony (SOO)
 - w oparciu o Dyrektywę Siedliskową,
- 2 Obszary Szczególnej Ochrony (OSO)
 - w oparciu o Dyrektywę Ptasią.

SOO praktycznie pokrywały się z granicami istniejących form ochrony przyrody województwa w systemie wielkopowierzchniowym i obejmowały:

- Świętokrzyski Park Narodowy (bez części Pasma Klonowskiego),
- 3 Parki Krajobrazowe Gór Świętokrzyskich (oprócz Jeleniewskiego),
- Chęcińsko-Kielecki Park Krajobrazowy,
- 3 Parki Krajobrazowe Ponięcia,
- Przedborski Park Krajobrazowy.

Ponadto obszary w granicach obszarów chronionego krajobrazu, tj.:

- Lasy Włoszczowskie,
- Dolinę Czarnej Koneckiej,
- Dolinę Krasnej,

oraz obszar spoza systemu:

- Dolinę Wisły na granicy województw: mazowieckiego, lubelskiego i świętokrzyskiego.

OSO wyznaczono w granicach województwa w:

- Dolinie Nidy,
- Dolinie Wisły.

Uwzględniając fakt, że dwa obszary OSO pokrywały się w przybliżeniu z dwoma obszarami SOO, to łączna powierzchnia wszystkich obszarów stanowiła ok. 14% powierzchni województwa. Było to nieco powyżej średniej krajowej wynoszącej 13,4%. Tak przygotowany projekt sieci NATURA 2000 w województwie był pewną propozycją, która

poddana została dalszym konsultacjom. W wyniku dyskusji ostatecznie Minister Środowiska, korzystając z uprawnień jakie daje zapis art. 27 ustawy o ochronie przyrody, zgłosił do Komisji Europejskiej następujące obszary do sieci z województwa świętokrzyskiego.

Wyznaczone na podstawie Dyrektywy Siedliskowej:

- SOO Łysogóry – obejmujący ŚPN bez Pasma Klonowskiego,
- SOO Ostoja Nidziańska – obejmujący w przybliżeniu Nadnidziański Park Krajobrazowy i tereny nieco poza granicami PK,
- SOO Ostoja Przedborska – obejmujący Przedborski Park Krajobrazowy oraz kompleksy leśne na południowy wschód od Parku,
- SOO Dolina Krasnej – obejmujący dolinę rzeki w górnym jej biegu wraz z dopływami oraz poniżej m. Krasna,
- SOO Przełom Wisły w Małopolsce – obejmujący dolinę rzeki w gminach: Tarłów, Ożarów i Zawichost.

Wyznaczone na podstawie Dyrektywy Ptasiej:

- OSO Dolina Nidy – obejmujący w znacznej części Nadnidziański Park Krajobrazowy,
- OSO Małopolski Przełom Wisły – obejmujący dolinę rzeki w granicach gmin: Tarłów i Ożarów.

Zaznaczyć należy, że ostoje Dolina Nidy oraz Małopolski Przełom Wisły zastały już ustanowione Rozporządzeniem Ministra Środowiska z dnia 21 lipca 2004 r. w sprawie obszarów specjalnej ochrony ptaków NATURA 2000. Niezależnie jednak od obszarów wskazanych przez Ministra Środowiska, do Komisji Europejskiej stosowny wniosek złożyły organizacje pozarządowe, zgłaszając kolejne obszary spełniające kryteria określone w dyrektywach Rady Europy. Na tzw. „Shadow List” znajdują się następujące obszary z województwa świętokrzyskiego:

- SOO Lasy Suchedniowskie – obejmujący Suchedniowsko-Oblęgorski Park Krajobrazowy,
- SOO Lasy Cisowsko-Orłowińskie – obejmujący Cisowsko-Orłowiński Park Krajobrazowy, w szczególności tereny leśne, bez jego wschodniej części stanowiącej grunty rolne,
- SOO Wzgórza Chęcińsko-Kieleckie – obejmujący ok. 60% powierzchni Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego oraz kompleksy leśne na południe od Parku.

Związłą charakterystykę obszarów przedstawiają tabele 2 i 3, w których zawarto podstawowe dane o obszarach, w tym typy siedlisk, których powierzchnia w granicach obszaru jest największa oraz najliczniej reprezentowane gatunki zwierząt wymienione w załącznikach do dyrektyw i które brane były pod uwagę przy wyznaczaniu ostoi.

Tabela 2. Szczególne Obszary Ochrony w województwie świętokrzyskim

Nazwa Obszaru SOO	Powierzchnia [ha]	Teren Gmin	Ważniejsze siedliska / % pokrycia	Ważniejsze gatunki zwierząt / liczebność
1	2	3	4	6
Łysogóry	5 592	Nowa Słupia Bieliny Bodzentyn	- żyzne buczyny / 30 - grąd środkowoeuropejski / 30 - wyżynny jodłowy bór mieszany / 21 - lasy łęgowe / 5,5	- dzięcioł średni / 23p - dzięcioł czarny / 16p - muchołówka mała / 20p - ortolan / 20p - gąsiorek / 19p - mopek - traszka - kumak nizinny - minóg strumieniowy - piskorz - koza
Ostoja Nidziańska	30 634	Pińczów Kije Imielno Michałów Złota Wiślica Nowy Korczyn Busko Zdrój Opatowiec	- niżowe i górskie łąki użytkowane ekstensywnie / 10 - lasy łęgowe i nadrzeczne / 9 - starorzecza i naturalne zbiorniki eutroficzne / 5 - suche śródlądowe murawy napiaskowe / 3 - grąd środkowoeuropejski / 3,6	- bąk / 25 - bączek / 10 - bocian biały / 42 - błotniak stawowy / 45 - kropiatka / 30 - derkacz / 120m - rybitwa czarna / 20p - zimorodek / 19 - gąsiorek / 58 - mopek - traszka grzebieniasta - kumak nizinny - minóg strumieniowy - boleń - koza - głowacz białołety
Ostoja Przedborska	11 569	Kluczewsko Krasocin Słupia Łopuszno	- niżowe i górskie łąki użytkowane ekstensywnie / 6 - kwaśne buczyny / 7 - grąd środkowoeuropejski / 12 - lasy łęgowe i nadrzeczne zarośla wierzbowe / 11 - świetlista dąbrowa subkontynentalna / 5	- derkacz / 30-40m - dzięcioł średni / 22 - ortolan / 12-22p - cietrzew / 15-25p - żuraw / 8-12p - błotniak stawowy / 9p - kumak nizinny - koza złotawa
Dolina Krasnej	1 732	Stąporków Mniów Zagnańsk Końskie	- niżowe i górskie łąki użytkowane ekstensywnie / 10 - zmiennowilgotne łąki trzęślicowe / 5 - bory i lasy bagienne / 3 - lasy łęgowe / 2,5 - zalewane muliste brzegi rzek / 2,5	- derkacz / 10-20p - dzięcioł czarny / 6-10p - jarzębatka / 6-10p - błotniak stawowy / 5p - cietrzew / 6-10m - traszka grzebieniasta
Przełom Wisły w Małopolsce	10 208	Tarłów Ożarów Zawichost	- niżowe i górskie łąki użytkowane ekstensywnie / 11 - lasy łęgowe / 3,7 - zalewane muliste brzegi rzek / 2,6 - starorzecza i naturalne zbiorniki eutroficzne / 2,5 - górskie i niżowe ziołorośla nadrzeczne i okrajkowe / 2,7	- rybitwa białoczelna / 100p - rybitwa rzeczna / 450p - zimorodek / 15-20p - dzięcioł białoszyi / 12p - derkacz / 10m - błotniak stawowy / 6p - mewa czarnogłowa / 5p - łosoś atlantycki - boleń - różanka - piskorz - koza złotawa

1	2	3	4	6
Lasy Suchedniowskie	21 407	Zagnańsk Miedziana G. Mniów Bliżyn Suchedniów Łączna	- kwaśne buczyny / 18,5 - żyzne buczyny / 16,5 - grąd środkowoeuropejski i subkontynentalny / 17 - wyżynny jodłowy bór mieszany / 25	- jarząbek / 100-250p - derkacz / 18-30m - dzięcioł czarny / 20p - gąsiorek / 30p - dzięcioł średni / 12p
Lasy Cisowsko-Orłowińskie	¹⁾	Daleszyce Łągów Raków Pierzchnica Bieliny	¹⁾	¹⁾
Wzgórza Chęcińsko-Kieleckie	¹⁾	Kielce Chęciny Sitkówka-N. Małogoszcz Sobków Jędrzejów Piekoszów	¹⁾	¹⁾

Uwaga:

1) Obszary wymienione na tzw. Shadow List. Nie opracowano Standardowych Formularzy Danych.

Brak powierzchni, siedlisk i gatunków.

Opracowano wg stanu na dzień 31 marca 2006 r.

Tabela 3. Obszary Szczególnej Ochrony w województwie świętokrzyskim

Nazwa Obszaru OSO	Powierzchnia [ha]	Teren Gmin	Ważniejsze siedliska / % pokrycia	Ważniejsze gat. zwierząt / liczebność
1	2	3	4	6
Dolina Nidy	15 177,4	Pińczów Kije Imielno Michałów Złota Wiślica Nowy Korcz. Busko Zdrój Opatowiec	- niżowe i górskie łąki użytkowane ekstensywnie / 10 - lasy łęgowe / 9 - zalewane muliste brzegi rzek / 2,6 - starorzecza i naturalne zbiorniki eutroficzne / 5 - górskie i niżowe ziołorośla nadrzeczne i okrajkowe / 2,7 - grąd środkowoeuropejski / 3,6	- bąk / 20-25p - bączek / 8-10p - bocian biały / 42p - błotniak stawowy / 45p - kropiatka / 30p - derkacz / 120m - rybitwa czarna / 20p - zimorodek / 16-19p - gąsiorek / 58p - mopek - traszka grzebieniasta - kumak nizinny - minóg strumieniowy - boleń - koza - głowacz białołetwy
Małopolski Przełom Wisły	6 418,8	Tarłów Ożarów	- niżowe i górskie łąki użytkowane ekstensywnie / 11 - lasy łęgowe / 3,7 - zalewane muliste brzegi rzek / 2,6 - starorzecza i naturalne zbiorniki eutroficzne / 2,5 - górskie i niżowe ziołorośla nadrzeczne i okrajkowe / 2,7	- rybitwa białoczelna / 100p - rybitwa rzeczna / 450p - zimorodek / 15-20p - dzięcioł białoszyi / 12p - derkacz / 10m - błotniak stawowy / 6p - mewa czarnogłowa / 3-7p - łosoś atlantycki - boleń - różanka - piskorz - koza złotawa

Uwaga: Opracowano wg stanu na dzień 31 marca 2006 r.

